Entrevista a Juan Luis Panero

A l'hora convinguda, truquem a la porta del poeta Juan Luis Panero. Abans d'entrar, comprovem que portem l'equip necessari: tots els llibres que ha publicat, una gravadora, dues cintes de casset de 90 minuts i una ampolla de vodka polonès. No el visitem com a poeta ni com a membre de la família Panero, sinó com a autor de *Los mitos y las máscaras*, un recull de textos sobre llibres i escriptors que ha editat Tusquets. Aquest recull està estructurat en deu capítols temàtics, precedits per una breu introducció que connecta la vida de Panero i els llibres sobre els quals escriu. Aquesta connexió recorda la frase de Claude-Edmonde Magny: «La crítica literària és una de les formes -potser l'única legítima- de l'autobiografia». De fet, les crítiques que Panero publica a la premsa destaquen per la seva empremta personal. No es limita a comentar una novetat, sinó que el llibre és pres com l'excusa o el desencadenant per parlar de la vida de l'autor, de la seva posició moral, d'altres llibres, de la seva mort. El resultat és un híbrid entre la història, les memòries literàries i l'article d'autor, que Panero domina a la perfecció. Ha publicat crítiques al diari *ABC* (on es va estrenar el 1987 amb l'article sobre Marguerite Yourcenar que obre el llibre), va passar després a *La Vanguardia* i finalment a *El País*.

Juan Luis Panero és un lector voraç i hedonista, un poeta lent (en els últims quatre anys ha escrit deu poemes dels quals es considera satisfet), un viatger incansable i un conversador delitós. En aquesta entrevista ens centrem en la seva faceta de lector. Tant a *Los mitos y las máscaras* com al llarg de la conversa que hi vam mantenir, Panero demostra que és un gran coneixedor de la literatura universal, incloent-hi la catalana. Lector contagiós, mai pedant ni embafador, en algun moment fa l'efecte que s'hagi llegit tots els llibres que s'han publicat, malgrat que, segons explica, als cinquanta anys es va adonar que aquesta empresa era impossible.

-En els seus llibres, tant de poesia com en aquest darrer d'articles, hi apareixen els mateixos escriptors, els mateixos poetes. Sembla que amb els anys no fa nous descobriments, sinó que va retornant a les mateixes figures: Borges, Eliot, Cernuda, Scott Fitzgerald...

-També hi ha la qüestió de l'edat. Ara tinc cinquanta-dos anys, i he perdut la capacitat d'il·lusió que tenia als trenta, i no diguem la dels vint. Diuen que no hi ha lectors, però en aquest moment es publiquen més llibres de poesia que mai, tant en

català com en castellà o gallec. I, no obstant, tenen una dignitat mínima que els faltava vint anys endarrere. És molt estrany trobar un llibre molt dolent, però també és raríssim trobar-ne un de bo. I el mateix ocorre en novel·la, tot i que amb més publicitat. Però em temo que no hi ha gaire res per descobrir.

-¿En llegeix gaire, d'aquesta poesia que es va publicant?

-Una mica, perquè me n'envien bastant. Però amb dos o tres poemes ja es veu el panorama. No tinc gaire temps per perdre i m'estimo més el diari, que com a mínim m'informa. Llegir un llibre de poemes dolent és la pèrdua de temps més gran del món. Llegeixo força història, biografies, novel·la... M'interessa la relació entre prosa i poesia: autors com Hermann Broch, Juan Rulfo o Jorge Luis Borges.

-El seu llibre demostra que per crear un text deliciós no cal ni tan sols haver conegut la persona de qui parla, com en el cas de "La reina Ginebra", centrat en Ava Gardner.

-Desgraciadament no la vaig conèixer en el sentit bíblic, que era el que jo volia, però ella no es va deixar seduir. A Ava Gardner li agradaven els cambrers i els toreros, jo en canvi li deixava anar uns discursos avorridíssims, i ella devia pensar, "quin pesat".

(Més tard li demanarem que ens ensenyi una fotografia que esmenta al llibre on apareixen juntes tres dames singulars: Carson McCullers, Isaak Dinesen i Marilyn Monroe. Panero ens portarà al seu *sancta sanctorum* i ens la mostrarà. Allà comprovarem que l'habitació on escriu és plena de fotografies dels seus escriptors preferits.)

-Vostè viu a l'Empordà, lluny de còctels i de grups literaris.

-No m'ha interessat mai sentir-me vinculat a un grup literari. Els escriptors es donen per individualitats, no per generacions. Hi ha un escriptor que és Luis Cernuda, o García Lorca, i la Generació del 27 serveix més aviat per facilitar la feina als professors. El discurs d'un escriptor mitjanament digne, tant si viu a l'Empordà com a Nova York, és un discurs solitari. Aquestes galindaines de les generacions i les tertúlies de cafè en general són un refugi de mediocres.

-Però a curt termini el que triomfa és el que tria millor el grupet.

-És clar. Això ho he viscut amb el llibre dels *Nueve novísimos*, on vaig estar molt content de no ser inclòs. Aquella antologia va marcar l'estètica predominant, i al final va resultar que hi havia nou mil *novísimos*. Això de les modes literàries és terrible. Deu anys abans calia fer poemes als obrers, uns obrers absolutament desconeguts pels escriptors. Deu anys després calia fer poemes a una Venècia no menys desconeguda. Hi ha una anècdota molt divertida d'un poeta andalús, que va escriure un poema on un príncep veu el mar des d'un palau de Florència. Quina vista havia de tenir! Actualment, els grups persisteixen, però l'estètica predominant ha desaparegut, tant en català com en castellà. Si més no, en el cas dels poetes joves, cada llibre és diferent.

-Segueix la literatura catalana d'ara?

-D'alguna manera, però em passa igual que amb la castellana: de la gent de quaranta anys en avall, en tinc unes referències menors, entre altres coses per manca de temps. Això va per caràcters. Vicente Aleixandre, per exemple, tenia una gran curiositat pel que estava ocorrent entre els joves. Jo de vegades prefereixo rellegir Borges que llegir un poeta jove. Potser m'equivoco però, com deia Cernuda recollint un aforisme grec, "carácter es destino".

- Destacaria algun poeta català actual?

-Un poeta que m'ha agradat molt, sobretot els dos últims llibres, és Francesc Parcerisas. De Narcís Comadira també m'agraden alguns poemes. És difícil jutjar la poesia que s'està fent: només he format part de dos jurats, del Premi Loewe i del Ciutat de Barcelona, i tots dos perquè m'havien donat el premi i hi havia certa obligatorietat.

-Vostè i Jaime Gil de Biedma van ser dels primers poetes que van escriure l'anomenada «poesia de l'experiència». ¿No troba que hi ha gent que s'apunta a aquesta poesia sense tenir-ne cap, d'experiència?

-Certament. A la poesia de l'experiència a vegades s'hi apunta un senyor que l'únic que fa és beure's tres vodkas com aquest i amb prou feines fot un clau, i en fa un poema. Tots aquests poetes han anat a Lisboa i han fet un poema a la ciutat, a la tomba de Pessoa. Com que Alexandria és massa lluny, i s'hi miren molt abans de viatjar, en comptes de seguir els meus passos a Bogotà o a la Tierra del Fuego, doncs se'n van a Lisboa o a París, que és més a prop.

-Vostè cita un vers de Borges: «*La gloria es estrépito y ceniza*». ¿Considera l'èxit com un perill?

-D'una banda he de viure, he de menjar, i si els llibres es venen, millor. Però el que em sembla terrible és l'exit, com també diu Malcolm Lowry en un poema. L'altre dia vaig veure en un quiosc de Barcelona, per 495 pessetes, *Las memorias de Adriano* de Marguerite Yourcenar, un llibre que jo vaig publicar el 1977 quan ningú li feia cas. Trobo una mica trist que s'hagi convertit en material de consum. Va passar el mateix amb Jorge Luis Borges, Lawrence Durrell, Álvaro Mutis, o amb Fernando Pessoa, que el llegíem com una mena de ritu d'uns quants iniciats, i de cop tothom agafa el tren cap a Lisboa, i li escriuen novel·les i poemes: a un home que no va voler ser mai

protagonista de res, i que tot el que escrivia ho ficava en un bagul! O el cas de Cavafis, que ningú coneixia a Espanya. Luis Rosales deia: "Cafavis (*sic*), aquest poeta grec que s'ha inventat Juan Luis..."

-Vostè ha estat un gran viatger, i ha viscut en molts països. ¿Són importants els llocs on es llegeix?

-Sí que són importants a l'hora de fer descobriments, Jo havia intentat llegir S*ota el volcà* a Londres, i només vaig arribar a la meitat, potser també perquè l'anglès de Lowry és molt difícil. En canvi tornant amb barco de Mèxic, l'any 1970, vaig asssolir una claredat de visió extraordinària. També *Pedro Páramo*, que ja l'havia llegit i m'havia agradat, quan el vaig llegir després d'estar a Mèxic va prendre més transcendència. Els països han estat molt decisius per a mi.

-¿Els poemes estan vinculats a llocs on ha viscut?

-Per mi la mort va tenir una gran significació visual a Mèxic. El meu segon llibre, *Los trucos de la muerte*, el vaig escriure en aquest país, on existeix una visió de la mort com a cosa quotidiana. Els meus llibres, i això connecta amb el meu projecte d'escriure *Las ciudades de la memoria*, han tingut una localització geogràfica. El meu primer llibre no l'hauria escrit si no hagués estat vivint a Londres, sense la visió de Londres, on el vaig acabar el 1966. El segon no hauria existit sense Mèxic, el tercer sense Bogotà, el quart sense Catalunya i sense Joan Vinyoli. Em va fer gràcia que per *Antes que llegue la noche* em donessin el premi Ciutat de Barcelona, perquè realment el devia en part a aquesta ciutat. Els dos darrers són més il·localitzables.

-I París?

-Quan arribo a París l'any 1961, s'acabava de morir Camus, que com a escriptor m'havia agradat molt més que Sartre, que era un pesat. Arribo i em veuen com un pobre xarnego de l'Espanya franquista, i em poso a parlar de Camus, i és clar, la moda llavors era Sartre o la histèrica de Marguerite Duras. Em va passar el mateix amb Malraux, que allà era una de les bèsties negres. Jo parlava de l'home que crea l'aviació republicana a Espanya, de l'home que no va posar mai els peus a l'Espanya de Franco. Però per a ells era el ministre de De Gaulle. Recordo que l'única vegada que he vist Malraux, jo caminava amb una noia pel boulevard Raspaill. Va passar el cotxe oficial del ministre de Cultura, i ella va dir, «Mira, ara passa el *salaud*», i vaig començar a discutir amb ella.

Jo tenia la intenció, naturalment, de sopar amb ella i després a veure què passava, però la història de Malraux ens va separar.

-És important el contacte personal amb els escriptors?

-Sí. Octavio Paz i Juan Rulfo no es podien veure. Juan tenia prohibit als seus íntims que veiessin Octavio, i Octavio no tant, però també. Jo sé que sabien que jo els veia a tots dos, i mai vaig tenir cap problema, però si hagués estat mexicà hauria d'haver fet una dura elecció, ben absurda.

-Què ha après de Borges?

-No sé el que hauria estat la meva obra, des del punt de vista lingüístic, sense Hispanoamèrica, sense la utilització del castellà de Borges, Bioy, Rulfo, Paz, que no té res a veure amb el castellà ranci de gloriosos premis Nobel. Tret de Luis Cernuda, que va tenir molta importància en el meu primer llibre, els escriptors espanyols no m'han influït gens. Admiro molt Valle-Inclán, però no és el meu estil. Aquesta prosa que vosaltres heu tingut amb Josep Pla, la senzillesa aparent, jo la vaig trobar amb Borges.

-Què li han semblat els llibres pòstums de Borges que ha publicat María Kodama?

-El primer, *El tamaño de mi esperanza*, horrible sense pal·liatius. Borges va fer molt bé de no publicar-lo. A *Inquisiciones* hi ha dos o tres assaigs una mica decents, però no hauria passat res si no s'haguessin publicat, cosa que Borges tenia molt clara. Si un escriptor es mor als trenta anys, això varia, perquè potser té l'interès del que podria haver fet. Però quan un escriptor mor als vuitanta-set anys, amb una obra feta, ja ha tingut temps de decidir el que es publica i el que no es publica, i en aquest cas tenia tota la raó, perquè aquests llibres pòstums no han aportat res. En tot cas s'hauria d'haver fet una edició universitària, anotada, que es compraria el que és molt borgesià. Però si a un noi de quinze anys que no coneix res de Borges, per casualitat li cau un d'aquests llibres a les mans abans que els altres, pot pensar, "i això què és?, el famós Borges és això?".

-Com era Borges en les distàncies curtes?

-Amb ell, i també amb Rulfo, però d'una altra manera, sempre feia l'efecte que podien passar coses raríssimes. La seva literatura estava molt d'acord amb ells com a persones. Hi contribuïa també la ceguesa en el cas de Borges, i l'alcohol en el de Rulfo,

que els mantenien en un món de somnis, que ells d'alguna manera transmetien. Amb Borges vam estar cinc dies a Quito per participar en una trobada d'escriptors. A l'hotel, jo havia rebut trucades telefòniques que l'amenaçaven de mort: me les passaven a mi perquè jo era un dels organitzadors de la trobada. No li vaig comentar res. Quan vam arribar a l'acte públic, em vaig trobar una sala on hi devien cabre mil persones i n'hi havia unes cinc mil. Jo portava Borges del braç, i en veure aquella multitud aterradora, vaig sentir la responsabilitat de comentar-li les amenaces. Entre totes aquelles empentes li vaig dir: "M'han comentat que han trucat a l'hotel dient que el volen matar. Estaré encantat de morir al seu costat". Ell es va aturar, es va girar i em va dir: "La mort, quina cosa més avorrida i quotidiana". Al cap d'uns minuts, aquelles cinc mil persones incomodíssimes estaven encantades. Mai he vist un acte d'encantament com aquell.

-Què en destacaria com a persona ?

Sempre en vaig admirar el tremp moral. Era exactament igual l'any 1963 a l'Ateneu de Madrid, quan el saludo per primera vegada, que l'any 1978 a Quito. No tenia ni un llibre seu a casa.

-Com és vist Borges a l'Argentina?

-L'any 1990 vaig ser a Buenos Aires participant en unes quantes taules rodones. Hi havia els poetes que defensaven Oliverio Girondo i el surrealisme, amb uns quants anys de retard, i els més retardats que defensaven Ernesto Cardenal i Pablo Neruda, i tots eren uniformement antiborgesians. Els poetes joves, en comptes de competir amb Borges, en el millor sentit de la paraula, s'estimen més fer-ho amb Cardenal o Girondo. Sempre he dit que els poetes joves han d'intentar competir amb els grans autors, amb Borges, Eliot, Cavafis, no amb el de davant de casa o amb un mestretites *ad hoc*. Un noi de vint anys no pot competir amb Martí i Pol: ha de competir amb Foix, amb Riba, amb Vinyoli. Que hi arribi o no és una altra cosa. Als quaranta anys ja ho veurà, que no és Eliot.

-En el llibre cita Calvert Casey. ¿Creu que encara queden escriptors per descobrir?

-Sí, en aquest cas s'han barrejat molts destins tristos. En primer lloc, els editors, quan agafen un temes l'exploten, i els costa molt agafar-ne un altres. En segon lloc, Calvert va morir sense descendència. En tercer lloc, l'exili cubà. És un cas summament

especial. Tinc encara el llibre dedicat per ell, *El regreso*: «A Juan Luis Panero, esperando a los bárbaros». Es va suïcidar un mes després. Casey és un dels escassos exemples d'oblit editorial. Pel que fa a Scott Fitzgerald, jo volia comprar un llibre seu al Londres o al París dels anys seixanta, i era difícil, fins que no va sortir *El gran Gatsby*. I ara, camises Gatsby, bastons Borges. La maquinària es posa en marxa de manera bestial, i llavors no pots dir, «doncs ara faci'n edicions de tres mil».

-A *Los mitos y las máscaras*, Julio Cortázar només hi apareix com a traductor de *Memòries d'Adrià*.

-No vaig poder mai amb *Rayuela*, potser perquè Pere Gimferrer anava sempre amb el llibre sota el braç. Però no només ell: tothom parlava de la Maga i de totes aquelles històries. A Mèxic vaig llegir un parell de llibres de Cortázar que em van agradar, *Todos los fuegos el fuego* i *Las armas secretas*. Hi ha escriptors que et poden interessar al llarg de la vida, i escriptors que formen part apassionadament de la teva vida, no de la teva literatura, i Cortázar no és d'aquests. Si algú em diu que Pemán forma part de la seva vida, està cardat. Si és Cortázar, el respecto, però no és el meu cas, com cap escriptor del boom: ni García Márquez, ni encara menys Vargas Llosa, ni Carlos Fuentes.

-En una entrevista publicada a la revista *Fin de siglo*, vostè plantejava que ser fill d'un poeta important havia estat un inconvenient, perquè la gent podia pensar: «Mira, ara el fill de Leopoldo Panero vol ser poeta, com el seu pare». Però tenir una bona biblioteca familiar sembla un bon punt de partida per a un escriptor, igual com les visites freqüents d'altres poetes.

-Les visites les podem suprimir, tret de les de Londres, on ens visitava Eliot i Cernuda. Jo he conegut fills de poetes que han tingut biblioteques meravelloses, i que han estat ximples i analfabets notables. Ara, la biblioteca va ser un bon començament, sobretot en l'Espanya franquista. El meu pare tenia *La condició humana*, de Malraux, o els poemes de César Vallejo, que eren llibres prohibits i no es trobaven enlloc. Però també he de dir que de la majoria dels autors de qui estem parlant aquesta tarda, no n'hi havia cap llibre a casa del meu pare.

-Quan es va començar a interessar per la literatura?

-La poesia la vaig descobrir quan estava intern al col·legi Alfonso XII d'El Escorial. A classe em feien llegir poemes perquè el meu pare era poeta, de manera que la poesia m'horroritzava. Però un dia, als catorze anys, en un llibre que parlava del modernisme, vaig llegir un poema de José Asunción Silva, un poeta colombià no gaire conegut, i vaig descobrir la fascinació de la paraula escrita. A Cernuda i Eliot, encara que els havia conegut de petit, els vaig descobrir com a poetes quan el meu pare ja era mort. La prosa, la vaig descobrir amb un exemplar d'*El estranger* de Camus que em vaig comprar jo. A més, dels quinze als vint-i-un anys vaig viure amb la meva àvia Bergnes, no a la casa del meu pare.

- La seva mare, Felicidad Blanc, afirma en el seu llibre de memòries que vostè i el seu pare només van parlar de poesia una vegada.

-Sí, i pocs dies després es va morir. Es veu que li va resultar dur. Vam parlar de Jorge Guillén, i es va quedar força sorprès que jo sapigués qui era. Però el que li va molestar més va ser que jo escrivís poesia social, que en aquella època jo fos comunista.

-¿L'ha influït que tant el seu pare com el seu germà Leopoldo María escrivissin poesia?

-La consanguinitat, en aquest cas, no funciona. La meva poesia no té res a veure amb la del meu pare, ni tinc res a veure amb el seu món, amb els valors de pàtria, família, Déu, que per mi són xinès. Pel que fa al món del meu germà Leopoldo, que ha tingut problemes mentals des dels vint anys, hi ha coses que m'han agradat, però no m'interessa excessivament, igual com l'obra d'Artaud.

-¿Creu que té algun sentit la pel·lícula *Después de tantos años*, rodada amb els protagonistes sobrevivents d'*El desencanto*?

-Em sembla un despropòsit. Imanol Uribe com a productor i Ricardo Franco com a director em van assegurar que no seria la segona part d'*El desencanto*. La pel·lícula havia de tractar del pas del temps, i jo volia parlar dels temes que m'interessen, sobretot de literatura. Però quan van venir a rodar, em vaig adonar que el que els interessava era fer la segona part d'*El desencanto*. Volien que els expliqués coses del pare, de la mare, de les meves intimitats. Jo vaig continuar parlant

inexorablement de Borges i de Vinyoli, i de les deu hores que vam rodar a la pel·lícula hi apareixo exactament deu minuts.

-No val la pena anar-hi, doncs?

-És avorridíssima, una mena de *reality show* en la línia de Nieves Herrero, on els meus germans tenen l'oportunitat de desfogar-se. S'havia de tenir molt de talent per treure partit d'una segona part, perquè la situació conjuntural era totalment diferent, i la intervenció de la meva mare va ser molt important. A més, l'estil Querejeta-Chávarri tenia una dignitat que a aquesta pel·lícula li falta.

-Una altra constant de la seva obra, relacionada amb *El desencanto* i la llegenda Panero, és l'alcohol. Als seus poemes hi abunden les copes, les ampolles, els brindis, i els seus autors preferits, com Scott Fitzgerald i Lowry, són grans consumidors d'alcohol. Per això hem portat el vodka...

-En això no he estat sectari. Hi ha escriptors com Txèkhov, Camus, Pavese o Borges que amb prou feines bevien, o no bevien gens. Joan Vinyoli sí que bevia, i Pla també, però desgraciadament no vaig poder beure amb ells. La llegenda és bastant certa, tot i que ara estic molt retirat i em dedico normalment al vi. De tant en tant, quan vaig a Barcelona, faig algun petit excés, però a la meva edat no se'm posa gaire bé, i prefereixo viure amb calma. El que és cert és que l'alcohol no serveix gens per escriure. Ara, com a escenografia d'alguns poemes sí que m'ha servit.

-Ho podem posar això de l'escenografia?

-Sí, sí. Després de beure, mai he pogut escriure. Ni un poema, ni un article mitjanament digne, ni tan sols puc llegir. En aquest sentit coincideixo amb Gabriel Ferrater. D'altra banda, hi ha bebedors bons i dolents. Em temo que Lowry no m'hauria interessat ni per estar-m'hi cinc minuts, perquè quan l'alcohol li pujava al cap era molt pesat, i Scott Fitzgerald em sembla que tampoc li treia gaire suc. En canvi Jaime Gil de Biedma, fins que no estava molt carregat, mantenia un intel·ligència extraordinària, igual com Carlos Barral. En general, aquest grup de Barcelona tenia molt bon trago. Bé, tenien el costum de ser intel·ligents, que és un altre tema. Un altre bon bevedor és Álvaro Mutis.

-A *Los mitos y las máscaras* explica com va ballar amb Mutis damunt una taula...

-Ah, sí, vam ballar un sirtaki que gairebé s'enfonsa tot el pis, perquè Álvaro és molt més gros que jo, i també hi havia la que aleshores era la meva dona, i la d'Álvaro. Eren les tres del matí, i fèiem un xivarri que tota la casa es va despertar. Però, com he dit, a l'hora d'escriure, l'alcohol impedeix la concentració, la concisió que requereix la poesia.

-És llarga la gestació d'un poema?

-Em sol venir a partir d'una imatge. La gestació és llarga, la visió és curta. Hi ha poetes que funcionen per la intel·ligència, d'altres pel sentiment. Jo quasi sempre he funcionat a partir de la imatge. Quan la tinc, tracto de crear un poema al voltant seu. Els articles de *Los mitos y las máscaras* que m'agraden més, com el de Cernuda i Ava Gardner, estan fets a partir d'una imatge.

-Una de les constants de la seva obra són el que podríem anomenar «convocatòries de fantasmes»...

-Vaig escriure un poema, a *Los viajes sin fin*, titulat "Encuentro en Ibiza", en què es troben Drieu la Rochelle i Walter Benjamin. Tots dos havien estat a Eivissa, i em vaig inventar aquesta trobada sobre una base real. No hi ha cap menció a aquesta trobada ni a l'obra de La Rochelle, que conec molt bé, ni a la de Benjamin, que conec força. Doncs bé, fa dos mesos em va escriure un poeta d'Eivissa dient-me que no només s'havien trobat, sinó informant-me a casa de qui, una persona que encara és viva i que viu a París. Naturalment, no li trucaré mai.

-La mort és un dels temes recurrents als poemes de Juan Luis Panero.

-Sí. De tota manera, els temes de la poesia, des de fa molts segles, han estat molt pocs: el pas del temps, l'amor i l'odi, la vellesa, les flors de la joventut, la mort...

-Vostè sol connectar la mort amb el suïcidi.

-Sí, el suïcidi ha estat un ingredient sobretot del romanticisme. L'únic canvi que ha sofert la poesia en aquests quatre mil o cinc mil anys d'existència ha estat el tema de la ciutat, iniciat per Baudelaire, és a dir, l'abandó del camp, que era un tema molt recurrent. La filosofia pot fer altres investigacions, sobre les categories de l'ànima, o

sobre la raó pura, però la poesia, com que no es pot limitar a una pura qüestió d'intel·ligència, sinó que ha de buscar -per mi- una certa emoció, no té gaires temes. D'altra banda, és indubtable que tots ens morim, i m'interessa molt el contrast entre vida i mort, entre vida i no-res.

El setè capítol d'*El Gattopardo*, que narra la mort del príncep de Salina, s'inicia amb aquestes paraules: "Feia molts i molts anys que notava com el fluid vital, la facultat d'existir, en un mot, la vida, i potser també la voluntat de continuar vivint, se li escapaven a poc a poc però sense parar, com els granets que s'amunteguen i passen un per un, sense pressa ni aturador, a través del coll estret del rellotge de sorra. En alguns moments d'activitat intensa, de concentració absorbent, aquesta sensació d'abandó continu desapareixia momentàniament per tornar-se a presentar, impassible, a la més petita ocasió de silenci o d'introspecció, igual que un brunzit sostingut a l'orella o el batec d'un pèndol s'imposen quan tot calla perquè tinguem present que sempre han estat allà, amatents, encara que no els sentíssim."